

ÖSVÉNYEK ÉS ROMOK

Jorge Luis Borges novellájában, *Az elágazó ösvények kertjében* szó esik egy kínai művésről, aki megígérte, hogy ír egy regényt és megalkot egy labirintust. Hagyatékából kiderül, hogy a kettő egy: a regényben a cselekmény minden választóján, elágazásán megírta az összes lehetséges folytatást, majd ezt a módszert ismételte minden újabb szálon. „Az idők végtelen sorában hitt; szétágazó, összefutó és párhuzamos idők szédítő és növekvő hálózatában”. A regénylabirintus így egyenrangú részek halmazává vált, amelyben minden lehetőség megvalósult, de nem lehetett összefüggést, folyamatot teremteni benne.

Az elágazó ösvények kertje előadásom metaforája: értelmezés-darabjai mindig új irányba indulnak, a szövegnek más-más aspektusát tekintve alapnak. Nem törekszem arra, hogy egységes értelmezéssé formálva összhangba hozzam őket (van, amit nem is lehetne), de arra sem, hogy a lehetőségek közül valamelyiket érvényesebbnek tekintsem a többinél. Nem indulok el minden ösvényen: csak az istenekkel és az álmokkal foglalkozom.

Az istenek

Régi elemzésem¹ úgy tesz, mintha a mű csak az ifjú megérkezésekor kezdődne. Most tehát először azt nézem meg, amit akkor figyelmen kívül hagytam, vagyis az első ötvenkét sort, amelyben egy sivatagban istenek harcolnak egymással egy elhagyott házért.

Vörösmarty összesen négy istenalakot talált ki, pontosabban két ellentétes szerepű párt: Hadúrt és Ármányt a *Zalán futásában*, Védet és Romot *A Romban*. Tündérek, ördögök, sárkányok, boszorkányok, nemtők és hasonlók többször akadnak a műveiben, de isteni hatalmú lénynek ezen a négyen kívül még esetleg az Éj tekinthető a *Csongor és*

* Az e rovatban alább közölt tanulmányok eredetileg 2001. április 26–27-én Szegeden, a VIII. DeKON-ferencián hangzottak el. Az elemzett műnek, Vörösmarty Mihály *A Romjának* szövegét – eltérően több szerző eredeti előadásától – egységesen a kritikai kiadás (rövidítve a továbbiakban: Krk.) szerint közöljük: VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, II, s. a. r. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., 1967 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 5). – *A szerk.*

¹ ZENTAI Mária, *Vörösmarty Mihály: A Rom (elemzés)*, AHistLittHung (Szeged), 1981.

*Tündében, ám őt nem hívják istennek sem a szereplők, sem a szerző. Mindegyik istennek a neve fejezi ki természetét: igaz ez még Ármányra is, aki a szakirodalom egybehangzó feltételezése szerint a perzsa Ahrimánból származik (az ellentétes szerepű istenpárok a dualisztikus perzsa mitológiát idézik), de magyarosított nevének köznyelvi jelentése van. Azon túl, hogy ez a névadás könnyen rokonítható Horvát István szóhangzáson alapuló etimológiai mutatványaival, amelyekben a hangzás magával hozza a jelentést (Jerusalem–Sóloom vára, Babilon–Bábolna, Heródes–Orod, Arad stb.), irodalmi szokásként az allegóriát idézi fel, abban a viszonylag egyszerű formájában, amikor a nagy kezdőbetű kiemeli a szövegből a Mértékletességet, a Bölcsességet és társaikat, és önálló ágenssé teszi őket, akiket csatába lehet küldeni, szoborrá vagy festménnyé lehet formálni. Vörrösmartytól nem idegen ez a gyakorlat: volt tanítványaihoz írott versében felvonulnak az erények és a bűnök nagy kezdőbetűs harcosai, hogy megküzdjenek egymással, *A Délszigetben* pedig „szörnyetegek képét” viselik a Halál fegyverei, az irigység, a szégyen, a kétségbeesés, a féltékenység és a többi. Az ilyen allegorikus árnyékot vető alakoknak mindig a nevük jelentésének megfelelően kell viselkedniük: a Mértékletesség nem dözsölhet, a Szerénység nem dicsekedhet, Hadúr csak a csatával törődik, Ármány nemcsak rémisten, de ármányos is (valóban az, hiszen például tót és bolgár katonáknak és szürkankós póri csoportnak álcázza ördögeit). Védnek védenie kell, Romnak rombolnia.*

Elégséges magyarázat-e a két isten neve ötven évig tartó elkeseredett csatájukhoz? Nem egészen. Ha a tét csak a puszták lak *lerombolása* lenne, Romnak elég lenne várnia még valamennyit (és ideje, tudjuk, van – századokban mérhető). Ott sétál ugyanis „nehéz ón lábával” az óság, csak hagyni kéne, hogy tegyen még néhány kört, és nem marad a nyomán semmi. A két isten mégis csatázik. Istenek vagy azért küzdenek egymással, mert belekeverednek az emberek harcába (ez történik az *Iliászban* vagy akár a *Zalán futásában*), vagy pedig ember előtti–emberen kívüli időkben, a világ fölötti hatalomért, esetleg olyan tárgyért vagy eszközért, amely magába foglalja a hatalmat. Zeusznak le kell győznie a titánokat, hogy ő uralkodhasson az Olümposzon, az *Edda* történeteiben az ázok és a vánok harcolnak előbb a világalomért, később a Nibelungok elátkozott aranyáért. Jézusnak le kell győznie a Sátánt, hogy uralkodhasson.

Rom és Véd csatája ilyen mitologikus küzdelem. A vesztes Véd (a Mentő) elszáll égi hazájába, Rom pedig megvetheti a lábát ebben a világban. Ez volt a célja („ott Rom kívánna tanyázni” – 11. sor), ezért kellett neki a „fejedelmi lak”, amelynek a leomlása az ő szempontjából nem más, mint átalakítás az új tulajdonos természetének megfelelően. Az ifjú szempontjából természetesen tükör ez a részlet: a ház leomlása előre elmondja az utolsó álom kudarcát, mint Gere Zsolt is megjegyzi.² Nem is lehet egészen pontosan tudni, hogy Romisten maga nem válik-e legalább részben azonossá a ruinával: talán nem is lakhelynek, hanem testet ölteni van szüksége rá. „Várkoszorúzta fejét” írja le az elbeszélő; amikor megmozdul, mélyebbre süllyednek az épület maradványai alatta; amikor pedig „düledékeimet” említi, nem tudni, hogy egyszerű birtokviszonyról van szó vagy a testrészeiről. Az ifjú harmadik álma előtt Romisten „kövein” borul le. Nem ebben az

² GERE Zsolt, „...hat gím jöve sebtén elébe”, ItK, 2000/3–4.

irányban kívánok továbbhaladni, de megjegyzem, hogy az épület a pszichoanalízis nagyjai szerint jelentheti magát a személyiséget: tudjuk, hogy Carl Gustav Jung önálló gondolkodói útját megvilágosító álmában a többszintes házban önnön tudatának rétegeit ismerte föl, a tudatos éntől lefelé és időben visszafelé a tudatalattin át az ősi kollektív emlékezetig.³ Romisten ebben az olvasatban maga a rommá vált, összeomlott fejedelmi ház. Ebben a minőségében viszont fenn is tartja a valaha volt fejedelmek emlékét, vagyis a „ház” másik, „dinasztia” értelmében is mintegy áthidalja az időt a ház titokzatos elhagyása (amiről nem tudunk meg semmit) és az ifjú kalandor, a „feledett ivadék” megérkezése között.

A „feledett” jelző kétféle olvasatára is lehet értelmezést építeni, az ifjúval a középpontban. *Elfeledett*, hiszen nem mint fényes fejedelmfi, hanem mint sorsverte kalandor jelenik meg. Az elhagyatott lak és az elfeledett utód együttese az Országok házának talán már rég végbement le hanyatlását, bukását sejteti. De olvashatjuk a szót *magafeledettnek* is, hiszen egészen a harmadik álom közepéig az ifjú nemigen látszik tudni a saját származásáról. Így a történet lehet a magafeledettség állapotából az önmagára és feladatára ébredés fokozatainak története.

Romisten szempontjából viszont az ifjú kalandor származásának nincs jelentősége (bárki jönne leborulni előtte, teljesítené az álmait), legfeljebb annyi, hogy ha nem is tud róla, van valami köze a helyszínhez. Vagyis ha az előbbi olvasat értelmében önmagára ébredés a történet, akkor a helyszín és a származás esetleg determinálhatja az álmokat.

Romnak nem személy szerint rá van szüksége, hanem valakire, aki formálisan elismeri hatalmát, vagyis legitimálja Véd fölötti győzelmét azzal, hogy megadja neki az istennek járó tiszteletet: „leborulva köszönti” (ebben az összefüggésben kevésbé számít, hogy az érkező ifjú nem leborul, inkább összeroskad. Rom a cselekvő és az értelmező, ő pedig leborulásnak tekinti a gesztust). Ennek érdekében olyan fogadalmat tesz, amely a lényével, nevével ellentétes cselekvésre készíti: *teremtésre* vállalkozik („Teljesedésbe hozom háromszoros álmait annak” – 40. sor). Ezt teszi minden teremtésmitosz magányos öslétezője az idők kezdetén. Sajátos teremtéstörténetet olvasunk tehát, és az ösvények újra elágaznak.

Olvashatjuk a költeményt az „elhibázott” vagy félresikerült teremtés példázataként, hiszen a megvalósuló álmok sorra megsemmisítik vagy legalábbis érvénytelenítik az előzőket, egészen addig, amíg az utolsó álomban minden elpusztul. Olyan műveket idézhetünk meg kontextusként, mint Mary Shelley *Frankensteinje*, amely az ember teremtésének horrorisztikus újramondása; vagy még inkább William Blake próféciai, középpontjukban Urizennel, a rosszindulatú teremtővel, aki csak bukásra ítélt, töredékes, halálra szánt világot képes alkotni igazi, ép létezés helyett. Rom lehet a *hibázó* teremtő, aki félreismeri önnön isteni természetét és szerepét (vagyis boldogságot akar adni, miközben ő a „dúlás komor istene”), és ezzel eleve kudarcra kárhoztatja a kísérletet; de lehet *rosszindulatú* teremtő is, aki olyan feltételt támaszt („háromszoros álmait” hozza teljese-

³ Carl Gustav JUNG, *Memories, Dreams, Reflections* (1961), London–Glasgow, 1975 (Fontana Library of Theology and Philosophy), 182.

désbe), amelyről sejtethető, hogy végzetesnek bizonyul majd (ha máshonnan nem, hát *A Rom* valószínű megírásának környékén készülő *Ezeregyéjszaka*-fordításban *A halász és a szellem* meséjéből: a szellem háromszor száz évig várja a szabadítót, háromszoros fogadalmat tesz – amelyről a halász, a véletlen szabadító ugyanúgy nem tud, mint Romistenéről az ifjú –, és negyedik fogadalmával már pusztításra készül).

Olvashatjuk a költeményt egy ciklikus világfelfogás illusztrációjaként is, amely egyet emel és nagyít ki a létezés egymást követő köreiből. Ekkor a szöveg visszatérő elemeiből, körbekomponáltságából indulunk ki: az istenek harca után Rom „A’ szomorú sivatagba [...] nézett ki merően” (28. sor), a mű végén „Rom pedig ült egyedül és a’ sivatagba kinézett” (353. sor); az ifjú „mint jött, tova ment a’ messze világba” (349. sor). Ez az olvasat megengedi, hogy az idők kezdetének tekintsük a kezdést: a pusztaság, elhagyatott ház az élettelen sivatagban egy korábbi világ maradványa, a helyszín és az idő két létezési ciklus közötti ontológiai senkiföldje. Megjelenik, igaz, hogy csak egy hasonlatban, a több mitológiából ismert, újrakezdést megelőző világpusztulás, a tűz: „Mintha világot gyujtana föl, heven égete a’ nap” (52. sor). Tűzben pusztul a Brahma-nap végén a világ, tűz pusztítja el az istenek alkonyán a Walhallát, tűz vet véget a sztoikusok világciklusának. Tűzvésznek nyomát viselik a *körkörös romok*.

A ciklikus olvasatban elhalványul Rom „dúlás istene” aspektusa: a kontextusként megidézett mitológiai történetekben nem a teremtő és nem is a világ milyenségén (esetünkben az álmok tartalmán) múlik a teremtett világ sorsa, hanem e világfelfogás alaptörvénye teljesedik be, az ártatlanság öröknek látszó tavaszától a zajos ifjúságon, majd a megállapodott és tettekre törő férfikoron át kietlen pusztulásáig.

A következő ösvény az álmok és a teremtés kapcsolata felé vezet. Kiinduló megfigyelésünk: előbb meg kell álmodni a világot, hogy létrejöhessen. Valószínű, hogy Rom, a dúlás istene (ebben az összefüggésben újra fontos, hogy az) maga nem képes erre, így szüksége van az álmodó ifjúra, aki viszont kénytelen elfogadni a sorrendet: sorra el kell használnia a lehetőségeit, ha újabb kívánságát szeretné valóra váltani (ez Balzac *A számbőr* című novellájára emlékeztet, amelyben a beteljesülő vágyak egyre gyorsuló iramban fogyasztják a mágikus számbőrt és vele a hős életét a szükségszerű pusztulásig). *A Romban* a második álom mutatja legtisztábban az alaptételt: az ifjú meglátja a lányt, de elérni csak akkor tudja, amikor előbb megálmodja a találkozást.

Az álom mint világteremtő erő új értelmező kontextust hív be. Borges *Körkörös romok* című elbeszélésében mocsárban pusztuló körkörös romok között a mágus apró részletenként megálmodja és ezzel megteremti fiát, az új Ádámot, akit a világban egészen addig embernek hisznek, amíg a tűzvészben ki nem derül róla, hogy nem égeti meg a láng; de nem égeti meg a mágust sem, aki rájön: őt magát is csak álmodja valaki. Az álom mint a teremtés feltétele, a valóságként működő látszat (amelynek látszat-volta csak a pusztulás pillanatában tárul fel) és annak beláthatatlan regresszusa (nem tudható, ki álmodja az első álmot) nem idegen Vörösmarty világától. Erről van szó az Éj monológjában is. Az Éj nem a világ teremtését mondja el, hanem saját álmát a teremtésről: „álmodik, ’s a’ pataknak elbeszéli halhatatlan álmait”. Nem tudható, melyik teremtésről szól

az álom; nem tudjuk, hol helyezkedik el az időben és a térben Csongorék történetéhez képest: hiszen álom.

Az ösvények innen nyugatra is, keletre is vezethetnek. Ha a hangsúlyt a világ fizikai létezés előtti álom-létére tesszük, platonikus csengésű kijelentésekhez érkezünk: a létbe-merülést, megtestesülést megelőző ideákhoz. Erősítheti ezt az irányt Vörösmarty több helyütt is megfogalmazott platonikus lélekfelfogása:

Csak a' mi keblem' mélyeiben buzog,
Csak a' mit elmém' tiszta lapján
Írva hagyott az örök teremtés...

(*Berzsenyi emléke*)⁴

Mintha lelkem' ága volnál
Tiszta 's ép,
Melly még ment minden hibától
És a' legdicsőbb sugártól
Égi szép...

(*Cs. M. kisasszonynak*)⁵

Vagy játék-e ez is? 's csak most kezdődik az élet
És a' függöny után feltűnik, a' mi való?
'S a' kirepült lélek szabadon megy vágyai' szárnyán,
Merre hiába vivott földi hatalma szerint?

(*Hubenayné*)⁶

Ha viszont inkább azt emeljük ki, hogy a létrejött világ maga álból van (mint a körkörös romok mágusai), kelet és a hinduizmus felé vezet az ösvény. A világillúzió, a *máyá* az értelmezés következő lehetősége, amely a ciklikusság elvét is újra a képbe hozza. *A Romban* teljesedő álmok nyom nélkül tűnnek el: létük tehát pusztán illúzió volt, színes fátyolként fodrozódtak a sivatag ürességében, és a ciklus vége véget vet nekik. Az ifjú a kívánatos út ellenkezőjét járja be: a sivatagba érkezve egyszer már eljutott a megsemmisülés vágyáig („halálát / Vélte találnia itt” – 59–60. sor), de azután az álmok során a kezdetben még passzív és szemlélődő élet helyett egyre aktívabb létformákat választ, vagyis rosszul dönt, nem emelkedik, hanem süllyed az anyagi világban, a *máyá* foglyaként. Így ahelyett, hogy a világnap végén megtérhetne a teljes megsemmisülésbe, új vándorútra kell indulnia („tova ment a' messze világba” – 349. sor). A védikus alapú értelmezés megengedi, hogy Sivat ne a sivatag szóból való elvonásnak vagy Chivai kánság franciásan olvasott nevének tekintsük, hanem magát Sivat, a nagy istent tiszteljük benne. Minimális filológiai támaszt is ad ehhez, hogy az *Ezeregyéjszaka*-fordításban

⁴ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, II, *Kisebb költemények 1827–1839*, Bp., 1960, 215.

⁵ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, III, *Kisebb költemények 1840–1855*, Bp., 1962, 61.

⁶ *Uo.*, 96.

Brahmán Padmanába történetéhez Vörösmarty szerkesztői jegyzetet fűzött: „Visnu, az indus szentháromság második személye, a fentartó hatalom jelképe”. Ha ezt tudta, ismerhette a háromság harmadik személyét is, Sivat, a nagy Játékmestert, akinek tánca a világmindenség ritmusa, aki romboló, de teremtő is, hiszen rombolása feltétele és kezdete az új teremtésnek. Rom, aki „nagy Siva” pusztáin egyedül őrszellem az éjben” (23. sor), mintha az ő kettős munkáját végezné el.

Az álmok

Most az álmokhoz vezető ösvények következnek.

Kétféle mód van: vagy testet öltenek az álmok, vagy *azt hiszi* valaki, hogy testet öltenek.

Az első mód a fantasy műfaj vagy a science fiction kontextusa. Két klasszikus, régi darabja Stanisław Lem *Solaris* és Ray Bradbury *Marsbéli krónikák* című műve.

A *Solaris* bolygó/élőlény/isten (nem derül ki, melyik) különös képessége, hogy életre kelti a közelében dolgozó emberek álmait, pontosabban álmait, emlékeit, vágyálmait, tehát a tudatban élő alakokat vetíti ki, ad nekik fizikai létezését. Némelyik szereplő számára rendkívül kínos ez a helyzet, hiszen torz, ijesztő, furcsa dolgok és lények szabadulnak a többiek szeme elé, a tudat titkos és titkolnivaló tartalmait tárulnak fel letagadhatatlanul. Kétséges, hogy baráti vagy ellenséges *Solaris* gesztusa. A főhős végigjárja a stációkat a vágyteljesítő álom örömétől (az ő számára halott felesége testesül meg) a lidércnyomásos, szorongásos álom rettegéséig, amikor rájönnek, hogy nem tudnak megszabadulni az életre kelt álmoktól, és nem tudják befolyásolni, *melyik* álmuk kel életre. Végül elmenekülnek, magára hagyva a titokzatos objektumot és feladva törekvésüket, hogy megértsék.

A *Marsbéli krónikák* egyik elbeszélésében az életre kelő álom fegyver lesz az emberek ellen: az űrhajósok legkedvesebb emlékei és vágyai öltenek testet, hogy csapdába csalják őket (az egyik hőst szülei házában, gyerekkori szobájában a bátyja öli meg).

A fizikai létet nyerő álmok, a testet öltő tudattartalmak tehát életveszélyesek. Akinek a tudatából kiszabadultak, annak nincs tovább kontrollja felettük, saját törvényeik szerint viselkednek, illetve működnek, és jó esély van arra, hogy elpusztítják az álmodót (akkor is, ha eredetileg „szép”, vágyteljesítő álomról volt szó – vö. Bradbury).

A *Rom* ifja sem tudja irányítani vagy akár csak befolyásolni életre kelt álmait. Nem tud például változtatni rajtuk, csak úgy, ha új álmodik, vagyis saját létezésének nem tudja biztosítani a folyamatosságát. Személyisége töredékes, létezése megszakított lesz: az ifjú pásztor nem fokozatosan fejlődik át a következő személyiségbe, hanem egyszerűen eltűnik, megsemmisül az őt körülvevő tárgyakkal és jelképes értékű tájjal együtt. A második és a harmadik álom csak első pillantásra látszik folyamatosnak. A helyszín valóban nem változik, de az új vágyakozás tárgya, vagyis a harmadik álom lényege, a lány csak a megszakító álom-rítuson át érhető el: az ifjúnak el kell hagynia várát, leborulni Rom előtt és megálmodni, ami majd megtestesül. A negyedik álom, a pusztító csata után pedig nem tud visszafordulni, menedéket találni a harmadikban: előző világa és személyisége végérvényesen elveszett.

Az utolsó álom önálló sodik a legnagyobb mértékben és a legtitokzatosabb módon. Senki: az ifjú sem és az olvasó sem tudja meg, hogy mi történik valójában, kik harcolnak, miért, és ki győz. Azt ugyanis csak feltételezzük, hogy a harmadik álomban látott pártusok keltek föl a perzsák ellen és buktak el a csatában. Az elbeszélő semmit sem szól erről, csak ennyit mond: „Két roppant hadnak távol hallotta csatáját...” (339. sor), és később sem nevezi meg a küzdő feleket.

Az utolsó álomban nem az élet, hanem a halál testesül meg. Lehetne az ifjú halála is, amit a sivatagba jöve itt „vélt” megtalálni. De a csatának csak „borzasztó, bús” hangjait hallja, nem éli át aktívan, mint a korábbiakat. Életben marad, és ez valószínűleg a kompozíció hatalmának a következménye. A körbe komponálás szerkezeti sémája is azt kívánja, hogy „mint jött”, el is menjen, és még inkább az enigmatikusan kettős zárás vonzereje, amit Vörösmarty jól ismer és alkalmaz is többször. *A két szomszédvár* a közismert példa, de ott kísért a lehetőség a *Csongor és Tündé*ben is: a hármas út vidékére visszaérkezve Csongor saját történetük *körbezáródására* reflektál („’S miért az olthatatlan szomj, miért / Rejtékeny álom, csalfa jóslatok, / ’S remény vezérrel eltúrt hosszas út, / Ha, a’ hol kezdtem, vége ott legyen, / Bizonytalanság’ csalfa közepén?”), Balga pedig a *továbbvándorlást* sejtető jövőre: „Elmenjünk hát, ’s ne lássunk több csodát? / ’S pusztába menjünk, ’s éktelen vadonba?”

Sajátos, hatásában az oxymoron retorikai alakzatára emlékeztető kompozíciós feszültség jön létre így *A Rom* és *A két szomszédvár* zárásában. Az összetevő elemek egy része teljes, abszolút lezárást mutat: a történetek tragikusan és végérvényesen befejeződnek, a szövegekben pedig a művek kezdését újra felidéző képek, motívumok megjelenésével a visszatérés kompozíciós jegyei dominálnak. De a hősök személyes sorsa ellentmond a zárt ciklikus szerkezetnek: eltűnnek, elbujdosnak valahová, ahová a narrátor már nem követi őket. Tihamér „A’ vadon életnek ment bolygani tömkelegében, / És a’ sági vidék nem látá őtet azontúl”, az ifjú „mint jött, tova ment a’ messze világba”. Ismeretlen jövőjű hősök ők: kilépésük a mű idejéből és addigi teréből nyitottá teszi a (látszólag nagyon zárt) befejezést, és bizonytalanná, kétségessé az egyértelműsége törf olvasatot.

A bizonytalanság fontos elem az utolsó ösvényen is (utolsó volta a véletlen műve, nem jelez sem nagyobb fontosságot, sem a többinél véglegesebb értelmezést): az álom, amelyről a hős azt hiszi, hogy megvalósul, vagyis valóságként éli meg a káprázatot, látomást, hallucinációt. Az önnön kivetülő tudattartalmaival birkózó hős a pszichiátria felől értelmezhető: a felbomló, hasadó, integratív központját (ha volt ilyen egyáltalán) elvesztő tudat kórképe.

A Rom világban csalódott ifjú kalandora lelkében haláltudattal, talán halálvágygal vándorol a forrón tűző sivatagi nap alatt („Mellytől nem rettege ’s melly baj / Annyi ezerből még egyedül vala hátra – halálát / Vélte találnia itt” – 58–60. sor). Amikor öszeesik a romépület köveinél, álmokat lát – álmokat az életről. Vágyteljesítő álmok lennének? Első pillantásra annak látszanak (legalábbis az első három). De a vonzó életek gyorsan kiüresednek („unalomnak tárgyai lőnek”), nyomasztóvá válnak, a vágyteljesítő álom átsiklik szorongásos álmomba („a’ ház csendes vala és bús: / Csak maga a’ háznak rémlelke dobog vala benne / ’S hosszú sohajtás volt szívének néma beszéde” – 220–222.

sor). Mire a negyedik, megsemmisítő álmhoz érkezünk, az ifjú több nagy változást is átél, de ezek nem gazdagítják, hanem kioltják egymás hatását. Egymást kizáró én-tudatok testesülnek meg: az ifjú pásztor, a családapa és a hadat gyűjtő szabadságharcos mintha nem is ugyanaz az ember lenne („a’ megijedi háznép alig ösmert szótlan urára” – 325. sor). Nincs összetartó központ, nincsenek állandó személyiségjegyek, nem tudja megtartani, hiszen mindig másképp határozza meg önmagát. Az álmok tették ilyenné vagy már előtte is ilyen volt? Ez lehet az oka, hogy „Sors és a’ szerelem nem hagyták béke’ ölében / Lennie boldoggá, nem harczok’ fürgetegében” (54–55. sor)? *Belül* lenne nemcsak a szenvedés, de a magyarázat is?

„Ébrede most ’s mit imént álomnak véle, való lön” (76. sor). Az álmok valóra válnak, mondja az elbeszélő. Biztosan? Jussion eszünkbe Goljadkin úr és Táborny Elemér. Átélik, ami velük történik, és az elbeszélő nem figyelmezteti az olvasót: valami nincs rendjén. Nem is tehetné: a történeteket az ő szempontjukból mondja, nekik pedig valóság a Másik, valóság a nyomorult inas élete, nem képesek megkülönböztetni azt, ami van, attól, ami (talán) *csak nekik van*. Vörösmarty ismeri ezt az elbeszélési módot, versben is, prózában is kipróbálta. Vannak hősei, akik elvesznek valóság és látomás között, és magukkal rántják az olvasót is, akinek a szövegben semmi sem segít eldönteni, hogy kísérteties jelenésről vagy a bomló tudatú hős víziójáról olvas – ilyen *A hős sírja*, ilyen Tihamér ismétlődő jelenete Enikővel. Vannak olyan hősei is, akik fantasztikus történeteket élnek át, mint *A túlvilági kép* ifja, aki a föld mélyein át üldözi szerelmese koporsóját, vagy Csiga Márton, aki egyre irracionálisabb bűnökbe süllyed és végül saját hasonmásával kerül szembe – de a végén felébrednek és az elbeszélő visszamenőleg álomnak minősíti a történeteket. Az olvasónak kell eldöntenie, hogy *mikor* hisz neki?

A Rom kalandor ifja lehet Tihamér vagy Csiga Márton rokona is, akire a legnagyobb veszély saját tudatában-tudattalanjában leselkedik. Az utolsó ösvény az örület felé vezet. Ha így olvassuk, értelmező kontextusát Petőfi Sándor utolsó verse adhatja: „Akad-e majd, / Ki ennyi bajt / Higgyen, hogy ez történet? / És e beszédet nem veszi / Egy örült, rémülésteli, / Zavart ész meséjének?”